

NOVES APORTACIONS SOBRE LA DISTRIBUCIÓ D'ALGUNS TÀXONS DEL GÈNERE *OPHRYS* L. (*ORCHIDACEAE*) A CATALUNYA I AL PAÍS VALENCIÀ

Jordi VILA ¹

ABSTRACT

New data about the distribution of some taxa of the genus *Ophrys* L. (*Orchidaceae*) in Catalonia and the Valentin Country, Spain

Some data on the chorology of some species and hybrids of the genus *Ophrys* are offered. We have found important populations of *O. araneola* in central Catalonia, similar to those which have been spotted previously farther north. The presence in Catalonia of *O. santonica* is confirmed, and the distribution area of *O. sulcata* is extended considerably to the south from the only previous known catalonian locality, very near the French border. Three new localities, respectively of *O. apifera* × *O. scolopax*, *O. dyris* and *O. tenthredinifera*, are presented, that from *O. dyris* being one of the two more northern catalonian localities of this species. *O. scolopax* × *O. speculum* has been found for the first time in the Alacant province in the Valentin Country, representing the second finding of this hybrid in the Iberian Peninsula.

Key words: *Ophrys*, geographical distribution, Catalonia, Alacant province

RESUM

S'aporten dades sobre la corologia d'algunes espècies i híbrids del gènere *Ophrys*. Hem localitzat importants poblacions d'*O. araneola* a la Catalunya central, equivalents a les que ja es coneixien de més al nord. Confirmem també la presència a Catalunya d'*O. santonica*, i ampliem de manera notable cap al sud l'àrea de distribució d'*O. sulcata*, que només es coneixia fins ara d'un sol punt molt a prop de la frontera francesa. També s'indiquen tres localitats noves de, respectivament, *O. apifera* × *O. scolopax*, *O. dyris* i *O. tenthredinifera*; la d'*O. dyris* correspon a una de les dues localitzacions més meridionals a Catalunya d'aquesta espècie. La localització d'*O. scolopax* × *O. speculum* a la província d'Alacant (País Valencià) representa la primera citació provincial d'aquest híbrid i la segona per a la península Ibèrica.

Mots clau: *Ophrys*, distribució geogràfica, Catalunya, província d'Alacant

¹ Carrer dels Paisos Catalans, 7. E-08275 Calders (Barcelona). E-mail: jvila68@gmail.com

Introducció

Progressivament es van coneixent més dades sobre la distribució geogràfica de les diferents espècies i notospècies de la família *Orchidaceae* a la península Ibèrica. En aquest article aportem un recull de localitzacions d'alguns tàxons (espècies i notospècies) del gènere *Ophrys* L. (*Orchidaceae*) a la Catalunya central, sobretot a la comarca del Bages (província de Barcelona), i al País Valencià (província d'Alacant), que corresponen a primeres o segones citacions (a escala de la península Ibèrica, de Catalunya, provincial o comarcal) o també a ampliacions notables de les àrees de distribució conegudes fins ara.

Material i mètodes

Per a les abreviacions dels autors dels tàxons hem seguit el tractament del gènere *Ophrys* del volum XXI de *Flora iberica* (ALDASORO & SÁEZ in AEDO & HERRERO, eds. 2005), tot i que no sempre seguim les valoracions taxonòmiques que s'hi proposen. *O. santonica* no figura en aquesta obra, i per això per als noms dels autors d'aquesta espècie hem fet servir la informació de l'IPNI (International Plant Names Index). Per a cada localització indiquem la província, la comarca, el terme municipal (TM), el quadrat UTM d'1 km de costat i les dades concretes (nom, altitud) del lloc.

De tots els tàxons i localitzacions tenim un extens registre fotogràfic digital.

***Ophrys apifera* Huds. × *O. scolopax* Cav. (*O. ×minuticauda* Duffort)**

BARCELONA (Bages [Moianès]) TM Moià – 31TDG4246: prop del mas Comes Nou, a l'est de la ctra. entre Santa Maria de l'Estany i Moià, 910 m, 21-VI-2008 (làmina 6 a). Una sola planta, trobada entre els progenitors, en un prat a la vora d'una roureda esclarissada de roure martinenc amb algun ginebre. Correspon a la segona citació comarcal d'aquest híbrid del qual hi ha poques dades catalanes (vg. ARNOLD 2009).

***Ophrys araneola* Rchb. (= *O. sphegodes* Mill. subsp. *araneola* (Rchb.) M. Laínz, *O. aranifera* Huds. subsp. *araneola* (Rchb.) K. Richt., *O. litigiosa* E.G. Camus, *O. sphegodes* Mill. subsp. *litigiosa* (E.G. Camus) Bech.)**

La presència d'aquesta espècie a la Catalunya central semblava molt puntual, ja que només hi havia dues localitzacions publicades (i escassíssima a totes dues): la бага de la Moretona, a Moià (VILA & FÀBREGA 2004), i el Piteu, a Monistrol de Montserrat (NUET & PANAREDA 2005), que deu ser la citació més meridional de Catalunya. (A aquestes caldria afegir la referència a la vall del Segre [Oliana] que figura a SANZ & NUET 1995: 176.) Les localitats de les comarques gironines i del Collsacabra, a què corresponen la major part de les citacions i on s'han trobat les principals poblacions, estan recollides a la guia de SANZ & NUET (1995). Possiblement

la distribució d'aquest espècie a Catalunya s'explica a partir de la seva expansió cap al sud des de França (com és el cas, però més limitat, d'*O. sulcata*; vg. pàg. xx).

Hem localitzat una zona amb importants poblacions d'aquesta orquídia (làmina 6 b, c) al sud de la subcomarca del Moianès, concretament als termes municipals de Calders, Monistrol de Calders (comarca del Bages), Granera i, més isoladament, Castellterçol i Castelleir (comarca del Vallès oriental), en els quadrats 31TDG4146 i 4246, entre els 400 i 800 m d'altitud. Les plantes viuen en boscos esclarissats de pins blancs, alzines i pi roig amb brolla de timó i romaní amb jonça. A la majoria d'aquestes colònies s'ha comprovat una taxa molt elevada de pol·linització/fructificació, la qual cosa confirma la continuïtat temporal d'aquesta espècie en les localitats esmentades.

Ophrys dyris Maire (= *O. fusca* Link subsp. *dyris* (Maire) Soó)

GIRONA (Alt Empordà) TM Ventalló – 31TEG5046: torrent del Forn, ctra. entre Viladamat i Camallera, 85 m, 12-IV-2008 (làmina 6 d). Una única planta trobada en un bosc esclarissat de pi blanc amb brolla de romaní.

Tenim referències (R. SOUCHE, com. pers.) que aquesta espècie també ha estat trobada per un botànic francès en un punt de la pista de l'Escala a l'Estartit, però sembla que la localització no ha estat publicada. Juntament amb la nostra, serien les localitats conegudes d'*O. dyris* a Catalunya més al nord i a l'est.

Ophrys santonica J.-M. Mathé & F. Melki (= *O. scolopax* Cav. subsp. *santonica* (J.-M. Mathé & Melki) R. Engel & Quentin)

BARCELONA (Bages [Moianès]) TM Santa Maria de l'Estany – 31TDG4246: prop del poble, camí del puig Rodó, 930 m. 9-VII-2002 (3 peus encara amb flors fresques), 27-VI-2007 (25 peus, molts amb poncelles); làmina 7 a. Si una calorada sobtada no les marceix, a principi de juliol encara hi ha plantes, poques, amb alguna poncella. Viuen en uns petits pradells orientats a ponent enmig d'un bosc esclarissat de roure martinenc amb fenàs.

(Bages [Lluçanès]) TM Sant Feliu Sasserra (molt a prop del TM d'Avinyó) – 31TDG4146: a l'entrada del camí de la caseta de la Rovira, prop de la ctra. Avinyó-Sant Feliu, 480 m, 23-VI-2008 (6 exemplars, tots amb poncelles i gairebé cap flor passada); làmina 7 b. Es troben en un pradell de fenàs amb timó a la vora d'una pineda de pi blanc amb alguna alzina.

Aquestes són les dades més recents d'*O. santonica* a Catalunya, car les citacions per a les comarques de Bages i Osona en ARNOLD (2009) són anteriors a 1995 i les plantes no s'han pogut tornar a localitzar.

Espècie descrita inicialment com a endèmica de França (MATHÉ & MELKI 1994a, 1994b), de distribució ibèrica encara poc coneguda per confusió amb *O. scolopax* Cav. (i *O. picta* Link, no present a Catalunya); vg. ARNOLD (2009). Es diferencia perquè les plantes d'*O. santonica* solen ser molt esveltes, de flors sensiblement més petites que les d'*O. scolopax* (vg. ARNOLD 2009), amb el sèpal dorsal sovint cobrint

el ginostem, el label més curt i de lòbul central més globós i amb el marges laterals formant un farbalà molt aparent, amb freqüència de color groc, i sobretot per l'època de floració molt tardana, ja que quan *O. santonica* comença a florir, a la segona meitat de juny, les *O. scolopax* (si més no les del Bages) es troben al final del seu període de floració, de vegades totalment passades.

Ophrys scolopax Cav. × **O. speculum** Link (*O. ×kelleriella* Denis ex G. Keller, *nom. nud.*)

ALACANT (la Marina Alta) TM Xàbia – 31SBC5791: entre la ctra. de Xàbia a la cala de la Granadella i la ctra. del cap de la Nau, 100 m, 5-IV-2007. Un sol exemplar (làmina 7 c), que tenia 6 flors obertes (només l'última fresca) i una poncella. Es trobava enmig d'una clariana en una pineda de pi blanc que colonitzava unes feixes abandonades d'antics oliverars.

Híbrid nou per a la província d'Alacant (País Valencià). A la península Ibèrica només es coneix una altra citació, de la província de Lleida (ARNOLD 2009).

Ophrys sulcata Devillers-Tersch. & Devillers (= *O. fusca* subsp. *minima* Balayer)

GIRONA (la Selva) TM Susqueda [Sant Martí Sacalm] – 31TDG4646: Sant Martí Sacalm, començament de la pista del Far, 800 m, 24-V-2008 (làmina 7 d).

Espècie diferenciable d'*O. lupercalis* Devillers-Tersch. & Devillers i d'*O. arnoldii* P. Delforge per les flors molt petites (label de 9-11,5 mm de llargada, mentre que en *O. lupercalis* és de 12-18 mm, segons BOURNÉRIAS & PRAT *et al.* 2005) amb les lúnules de la màcula esteses lateralment i, sobretot, pel solc basal molt marcat que recorre longitudinalment tota la màcula i que de vegades penetra a la part distal del lòbul central del label, i també per la floració desplaçada cap al maig (respecte a *O. lupercalis*). La població, composta d'uns 25 individus, va ser trobada en un prat humit mirant a llevant. En el moment de fer el recompte a final de maig aquestes plantes encara tenien moltes poncelles per obrir, i a mitjan juny encara hi havia alguna planta amb flors fresques. Cal dir també que hem observat una taxa molt elevada de pol·linització: gairebé totes les plantes localitzades a mitjan juny ja presentaven l'ovari fructificant. Altres orquídiades acompanyants eren *Ophrys apifera*, *O. catalaunica*, *O. scolopax*, *Orchis coriophora* (?), *O. fragrans*, *O. laxiflora*, *O. morio*, *O. picta* × *O. laxiflora*, *O. simia* i *Serapias lingua*. La major part de la població està afectada pel pasturatge de bovins que té lloc a la zona.

Segona citació d'aquesta espècie per a Catalunya (i per a la península Ibèrica). La primera localització també correspon a les comarques gironines, a l'Alt Empordà (Maçanet de Cabrenys), prop de la frontera francesa (VIDAL & HEREU 1992; vg. ARNOLD 1999). Es tracta d'una espècie molt abundant a la zona submediterrània de França, segons BOURNÉRIAS & PRAT *et al.* (2005) la més freqüent del grup (sèrie) *Fusca*. La seva presència a Catalunya es deu a una penetració cap al sud des de l'altra banda dels Pirineus.

***Ophrys tenthredinifera* Willd.**

BARCELONA (Bages) TM Calders – 31TDG4146: camí entre la masia Reixac i la masia de Vilaterçana, 650 m, 3-IV-2006 (làmina 7 e). Una sola planta, en un bosc esclarissat de pins blancs, roures i alzines amb una brolla de romaní i timó.

Citació nova per a la comarca del Bages i segona citació per a la Catalunya central (la planta havia estat indicada prèviament per NUET & PANAREDA [2005] al Bruc, comarca d'Anoia). Tots aquests casos corresponen segurament a colonitzacions ocasionals a partir de les poblacions costaneres o del Segrià (Lleida).

Agraïments

A J.E. Arnold, que ha corroborat la determinació de totes les espècies i híbrids d'*Ophrys* que figuren en el present treball. A Ursula Höpping, Isabel Casas i Josep Fàbrega per acompanyar-me en la sortida de Sant Martí Sacalm, i a Arnau Comas per mostrar-me la localitat d'*O. santonica* de Sant Feliu Sasserra. També a Josep Fàbrega per la correcció del català i a Vicent Haro per la del resum en anglès. Les observacions dels dos revisors han contribuït molt a la millora del text.

Bibliografia

- ALDASORO, J.J. & SÁEZ, L. 2005 - *Ophrys* L. In AEDO, C. & A. HERRERO (eds.), *Flora iberica* Vol. XXI: 165-195. Real Jardín Botánico, CSIC. Madrid.
- ARNOLD, J.E. 1992 - La problématique des groupes d'*Ophrys fusca* et d'*Ophrys omegaifera* en Catalogne et dans le Pays Valencien (Espagne). *Natural. belges* 80 (Orchid. 12): 120-140, 275.
- ARNOLD, J.E. 2009 - Notes sobre el gènere *Ophrys* L. (*Orchidaceae*) a Catalunya i al País Valencià, Espanya. *Acta Bot. Barc.* 52: 45-82.
- BOURNÉRIAS M. & PRAT, D. *et al.* (collectif de la Société Française d'Orchidophilie) 2005 - *Les Orchidées de France, Belgique et Luxembourg*, 2e éd. Biotope coll. Parthénope. 502 pp. Mèze.
- MATHÉ, J.-M. & MELKI, F. 1994a - *Ophrys aestivalis* - une nouvelle espèce à floraison tardive dans le centre-ouest de la France. *Orchidophile* 112: 120-126.
- MATHÉ, J.-M. & MELKI, F. 1994b - *Ophrys santonica*: un nouveau nom valide pour *Ophrys aestivalis* Mathé et Melki. *Orchidophile* 113: 158-159.
- NUET, J. & PANAREDA, J.M. 2005 - Novetats sobre la flora de Montserrat. *Butll. Inst. Cat. Hist. Nat.* 73: 85-88.
- SANZ, H. & NUET, J. 1995 - *Guia de camp de les orquídies de Catalunya*. Editorial Montblanc-Martin. 211 pp. Barcelona.
- VIDAL, J.M. & HEREU, R. 1992 - Notes floristiques i corològiques de la família *Orchidaceae* a l'Empordà i zones adjacents (Catalunya). *Fol. Bot. Misc.* 8: 125-158.

VILA, J. & FÀBREGA, J. 2004 - Noves dades sobre orquídies de les comarques del Bages i el Berguedà (Catalunya). *Bull. Inst. Cat. Hist. Nat.* 72: 84-86.

Rebut / Received: IX-2008
Acceptat / Accepted: VI-2009

Làmina 6. **a:** *Ophrys apifera* x *O. scolopax*, Moià (B), prop del mas Comes Nou, 21-VI-2008. **b:** *O. araneola*, Monistrol de Calders (B), molí d'en Sala, 3-V-2008. **c:** *O. araneola*, Granera (B), mas Biguetes, 3-V-2008. **d:** *O. dyris*, Ventalló (Gi), ctra. de l'Escala, 12-IV-2008.

Làmina 7. a: *O. santonica*, Santa Maria de l'Estany (B), camí del puig Rodó, 27-VI-2007. b: *O. santonica*, Sant Feliu Sasserra (B), camí de la caseta de la Rovira, 23-VI-2008. c: *O. scolopax* x *O. speculum*, Xàbia (A), entre la ctra. de Xàbia a la cala de la Granadella i la ctra. del cap de la Nau, 5-IV-2007. d: *O. sulcata*, Susqueda (Gi), Sant Martí Sacalm, 24-V-2008. e: *O. tenthredinifera*, Calders (B), camí de la masia Reixac a la masia de Vilaterçana, 3-IV-2006.